

Josep PERARNAU I ESPELT

TRACTATS ESPIRITUALS D'ARNAU DE VILANOVA
EN MANUSCRITS DE LA UNIVERSITY LIBRARY
DE CAMBRIDGE

*Per a les bibliotecàries
Katie Birkwood i
Sonia Morcillo García,
sense l'ajut de les quals
la setmana de Cambridge
no hauria tingut collita*

La primera cosa que cal precisar és que ací el títol no té abast universal; és a dir, els tractats arnaldians que ací es demostrarà existents en manuscrits de la University Library de Cambridge no es pot dir que siguin tots els espirituals d'Arnau de Vilanova que poden existir en la dita biblioteca (més encara, amb tota seguretat creuria que una recerca sistemàtica en tots els seus fons manuscrits, i si fos possible, en els de cada un dels nombrosos 'Collegs' de la mateixa ciutat universitària, donaria un resultat que justificaria el treball esmerçat, afirmació basada almenys en la impressió general que els manuscrits solen ésser generosos); el títol, doncs, té un abast delimitat amb precisió, car es refereix de forma exclusiva a dos manuscrits, els Mm. i. 16. i Mm. vi. 12., en els quals, segons el *A Catalogue of the Manuscripts preserved in the Library of the University of Cambridge*, IV, 1861, 107-109 i 386-387 respectivament, en el cas en què hi ha atribució, aquesta no és a Arnau, sinó a Alcuí, i en els altres dos casos, no sols no hi ha cap atribució, sinó que ni tan sols era constatada l'existència material dels dits tractats ni molt menys esmentada la hipòtesi de la paternitat arnaldiana.

Precisaré encara que, essent aquestes pàgines una primera informació de l'existència i l'atribució dels tres escrits arnaldians, ni tan sols donaré una descripció completa d'ambdós manuscrits, sinó que em limitaré a indicar llur contingut i a donar les raons que obliguen a atribuir-los a Arnau de Vilanova.

Ms. MM. i. 16.

Segons l'*A Catalogue...* esmentat, aquest manuscrit contindria quatre texts: 1) *Prophetia Johannis Heremite, quam vidit in Caucaso monte* (ff. 1-7); 2)

A *Treatise of the Signs of the End of the World* (ff. 7-23); 3) *Excepta de libro qui dicitur Vasilographus* (ff. 24-46); i 4) *Il libro del maestro Antonio* (ff. 46-48).

L'anàlisi del cos del volum m'ha conduït a trobar-hi, no quatre, sinó set unitats bibliogràfiques, dues de les quals són tractats espirituals d'Arnau de Vilanova:

1. Ff. 1r-7r: *Incipit profecia Jobannis heremite, quam vidit in Caucaso monte.*

Inc.: Nocte fere media tenebrisque per aera fuis...

Exp.: ...decidet e celo ignisque et sulphuris annis.

(Més que una, és un enfilall de profecies atribuïdes a autors diversos —Merlí, Joaquim de Fiore, Sibil·les—, que ocupen el centre de les pàgines, a cada banda de la qual l'espai és destinat a notes).

2. Ff. 7v-20d: *Splendor lucis eterne, illumina oculos querentium te.*

Inc.: [C]onstitui super uos speculatores, audite vocem tube. Deus qui non vult...

Exp.: ...apostolice Sedis actoritate; quamvis enim non fuisset legitime appellatum...

Text incomplet d'ARNAU DE VILANOVA, *De tempore adventus Antichristi*, corresponent a l'edició d'«Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), des de la pàgina 135 fins a la 167, línia 1425.¹

3. Ff. 21a-23:

3A:

Inc.: ...saturabit, et colligent reliquias fragmentorum XII sportas...

Exp.: ...quibus etiam signis ad iudicandum Dominus venturus est, vaticinando uersus intonuit.

1. L'atribució d'aquest tractat a Arnau de Vilanova es basa en el fet que, almenys dues vegades, el mateix autor ens diu que el text iniciat amb les paraules «Constitui super vos speculatores...» és un dels seus. Les dues vegades són: la *Protestatio xv kl. augusti a. D. M CCC IV facta Perusii coram domino Camerario Summi Pontificis* i la coneguda com a *Praesentatio facta Burdegaliae*; la primera diu així: «Tercius intitulator *De tempore adventus antichristi*, et incipit: «Constitui super uos...» (PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», X (1991), 216, líns. 802-803.

Transcrit directament la segona del manuscrit de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. lat., 3824, f. 255b-c: «Tercius intitulator *De tempore aduentus antichristi*, et incipit «Constitui super uos speculatores...»; et est ille tractatus [f. 255c], cuius medietatem primam, in qua principia probationis continebantur, theologi Parisienses amputauerunt, et reliquam, in qua tantum exprimebantur conclusiones, presentauerunt domino Bonifacio quondam pape VIII°; quam medietatem dictus Bonifacius satis digne comburi fecit, magis ad ignominiam presentantium quam contumeliam editoris».

Sobre les denominacions de ,primera meitat' i ,meitat restant' del dit *De adventu...*, sigui'm permès de remetre el lector al meu *Sobre l'estructura global del De tempore adventus Antichristi d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 561-574.

3B:

Inc.: Iudicii signum. Tellus sudore madescet...

Exp.: ...Decidet e celo ignisque et sulphuris annis.

Explicit *Sibilla Tiburtina*. Deo gratias.

Aquesta ‚profecia‘ també ha entrat en el text núm. 1, car l'èxplicit és idèntic.

4. Ff. 23v-32b. *Excepta de libro, qui dicitur Vasilographus, qui interpretatur Imperialis Scriptura, quam Erithea Babilonica...*

Inc.: F. 24r: Exquiritis me, o illustrissima turba Danaum...

Exp.: ...ut illos sursum eleuet, hoc autem in sortem demonum uoret animus.

Explicit *Erithea Babilonica*.

5. Ff. 32b-33b.

Inc.: Venit inquit exemplum allia aquilla vel alterata rabie vel alia precurrente...

Exp.: ...regnum aquille germanie ungariis conuicinum partemque eius minorem imponet sibi potentialiter subtrahendo.

Segueixen quatre frases cada una de les quals té el seu calderó:

Sunt comites ludi, mandata, iurgia, nudi.

Parua fides, furta manes, substantia curta.

Viuit inops moriturque miserie unius honorum.

Qui sequitur danos femineumque chorum.

6. Ff. 33b-46a.

Inc.: Qui interrogant interrogent in Abela et sic proficient, II Reg., xx^o. Abela, ut ibidem dicitur...

Exp.: ...de cuius solio, scilicet, Romane sedis cacumine, facit misteria cymbalorum ecclesie breuiter annodatum ad ceteros derivari.

Explicit *Prophecias*. Quis scripsit, habeat bonos dies.

ARNALDI DE VILLANOVA, *De mysterio cymbalorum ecclesiae*²

PERARNAU, «Arxiu de Textos Catalans Antics», VII-VIII (1988-1989), 53-129.

2. Com en el cas del *De tempore aduentus anticristi*, també ací l'atribució d'aquest text a Arnau de Vilanova es basa en les afirmacions d'ell mateix en els dos texts indicats en la nota 1. La *Protestatio... facta Perusii...*, diu així: «Quartus intitulatur *De misterio cymbalorum*, et incipit: "Qui interrogant..."» (LOC. CIT., 216, líns. 804-805).

La *Praesentatio facta Burdegaliae* exposa: «Quartus tractatus intitulatur *De misterio cymbalorum ecclesie*, in quo sub alio stilo probantur eedem conclusiones euidentibus documentis: et fuit editus in aula summi pontificis sub Bonifacio supradicto; quem ipse non solum accepit, sed eximie comendauit. Et incipit: "Qui interrogant interrogent in Abela..."», BAV, *Vat. lat.*, 3824, f.305c.

7. Ff. 46b-48v. Sancti Spiritus adsit nobis gratia.

Inc.: Este es el comengo del libro del maestro Antonio proffundado en lla fe catholica e quando maestro Antonio oió diser que el sabio merlin...

Exp.: ...en los mares (?) de Hercules con su linage.

MM. VI. 12.

Segons l'*A Catalogue...* (IV, 386-387), aquest ms. contindria quatre tractats: 1) *Liber Alcuini de virtutibus et vitiis* (ff. 6r-31r); 2) *Eiusdem Alphabetum catholicorum...* (ff. 31v-52r); 3) *Epistola sancti Bernardi ad quemdam nobilem...* (ff. 54v-57r); i 4) *Tractatus de pontificali officio* (ff. 58r-106r). Aquesta enumeració, tal com veurem, seria relativament encertada, si hom només s'interessés pel nombre de texts copiats en el volum; però el plec inicial conté uns resums, escrits segurament en els darrers anys del segle XVII, que cal tenir en compte, i que en part transcrivim a continuació.

1. Ff. 1r-5r. *Presentació esquemàtica dels texts d'aquest volum:*

1a: F. 1r: *Presentació general:*

Opuscula quae hoc libro continentur:
 Manuale christianarum virtutum
 Domini Alcuini pro Guidone comite.
 Alphabetum catholicorum eiusdem Alcuini
 ad Regem Aragonum pro erudiendis filiis.
 Epistola oeconomica sancti Bernardi
 ad dominum Raymundum.
 Tractatus de Officio Pastoralis Magistri
 Landulphi ad Pontificem Romanum.

1c: F. 3r: Alphabeti Catholicae Fidei

Summa capita.

De articulis fidei,

Oratione dominica

theologicis
 Virtutibus
 moralibus

Dei
 Dilectione
 Proximi

An liceat pueris et laicis
 Legere Sacras Scripturas.

Cronologia ad (!) Adamo ad
Christum.

2. Ff. 6r-31r. *Incipit liber {virtutum} Alcuini*

Inc.: Dilectissimo filio Guidoni comiti, humilis levita Alcuinus...

Exp.: ...sed unusquisque secundum meritum boni operis perpetua coronabitur gloria.

Explicit liber Alcuini. Benedictus Deus.

ALCUINI, *De virtutibus et vitiis*.

MIGNE, *Patrologia latina*, vol. 101, cols. 614-638.

3. Ff. 31v-52v. *Incipit alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Arragonum pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei. Et est dyalogus.*

Inc.: Es tu fidelis? Sum, domine...

Exp.: ...ut potens sit exortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere, etc.

Explicit. Benedictus Deus.

ARNALDI DE VILLANOVA, *Alphabetum catholicorum*.³

Ed.: BURGER, «Römische Quartalschrift», IV (1907), 163-197.

PERARNAU, *Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia*, IV, Barcelona 2007 (edició crítica en preparació).

3. Com en els dos casos anteriors, és el mateix Arnau de Vilanova qui ens certifica la pròpia autoria del text, tant en la *Protestatio... facta Perusii...*, com en la *Praesentatio facta Burdegaliae*. La primera es refereix als «alia multa [opera], quae postmodum edidi super euangelica ueritate... Quorum operum tituli distinguuntur secundum materiam et formam et finem cuiuslibet tali modo, quod primum, scilicet ordine temporis, intitulatur *Dyalogus de elementis catholice fidei*, et incipit: "Es tu fidelis..."» (PERARNAU, ATCA, X (1992), 216, líns. 798-801).

La *Praesentatio facta Burdegaliae* s'expressa amb més força: «Dico igitur quod inter tractatus meos consignatos in Camera Sedis Apostolice, primus intitulatur *Dyalogus de elementis catholice fidei*, et incipit: "Es tu fidelis..."», BAV, *Vat. lat.*, 3824, f. 255b.

Cal tenir present que els qualificatius ordinals dels tres tractats arnaldians ('primus', 'quartus', etc.) només són vàlids per a la compilació presentada al Cambrer papal a Perusa el 18 de juliol del 1304, però no són els definitius, que només arribarien amb el volum manuscrit acabat d'esmentar, presentat directament al papa Climent V a Burdeus el 24 d'agost del 1305, tal com hom pot veure en el meu *Estudi introductorio a Arnaldi de Villanova Opera Theologica Omnia* (AVOTbO), III. *Introductio in librum {Joachim} De semine Scripturarum, Allocutio super significatione nominis Tetragrammaton*, Barcelona – Roma, Institut d'Estudis Catalans, Facultat de Teologia de Catalunya, Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani 2004, 31-40. En les còpies del manuscrit vaticà, l'ordre dels tres opuscles arnaldians copiats en els dos manuscrits de Cambridge, és el següent: terç (*Alphabetum...*), cinquè (*De tempore...*) i sisè (*De mysterio...*), tal com hom pot veure en la meua descripció d'aquell volum manuscrit, integrada en *L'Allocutio christini... d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «ATCA», XI (1992), 7-135, en concret 12-24.

4. Ff. 52v-54r.

Inc.: Adam 130 annorum genuit Seth 105...

Exp.: ...remanebunt anni ab origine mundi usque ad nativitatem domini 4052.

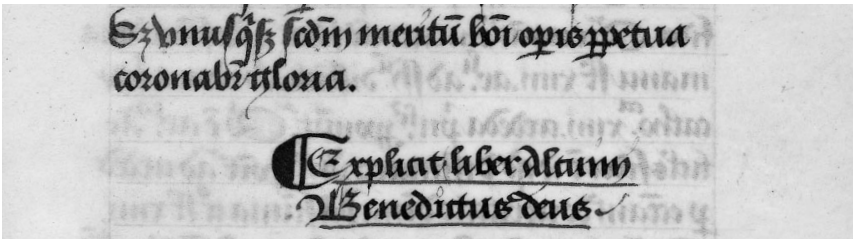
AUCTORIS IGNOTI, *Computatio annorum ab Adam ad Christum natum*

5. Ff. 54v-57v. *Epistola sancti Bernardi ad quendam nobilem missa super cura gubernationis personae familiaeque hospitii.*

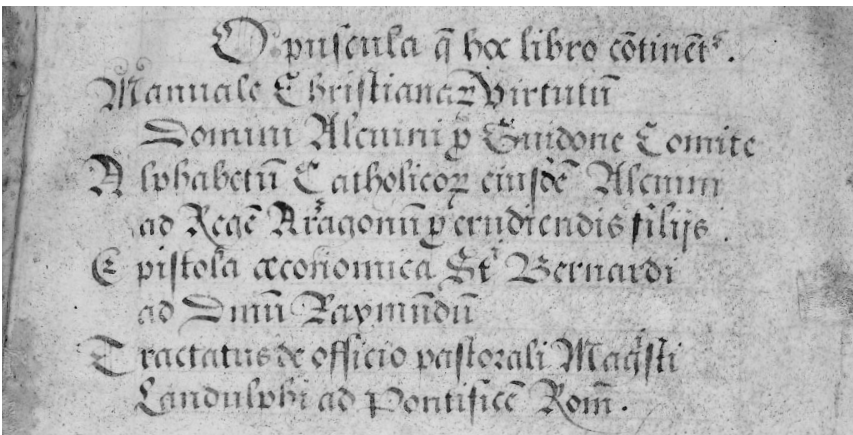
Inc.: Generoso et felici militi Raymundo, domino castri Ambrosii...

Exp.: ...et nos, qui nos redemit dominus Ihesus Christus, ad sua gaudia paradisi. Amen.

Bernardus SILVESTER, *Epistola rei familiaris.*

Foli 31r

Foli 1r

Les reproduccions fotogràfiques permeten de veure el pas de l'atribució a Alcuí, al final del primer text i l'atribució molt posterior de l'*Alphabetum catholicorum* al mateix Alcuí.

6. ff. 58r-106r. *Incipit tractatus brevis pontificali officio compositus a magistro Landulpho de Columna, canonico Carnotensi.*

Inc.: Sanctissimo patri ac domino suo domino, in Dei gratia sacrosancte Romane...

Exp.: ...quod subditis augmentum virtutis et animabus ipsorum proficiat ad salutem. Amen.

LANDULPHUS DE COLUMPNA, *Tractatus brevis de pontificali officio*,
FABRICIUS, *Bibliotheca Latina Mediae et Infimae Latinitatis*, IV, 239.

Consideracions globals

La primera observació és que ambdós volums entraren en la University Library de Cambridge els primers decennis del segle XVIII, més ben dit entre el 1714 i el 1727; n'és prova l'etiqueta enganxada en el primer foli de cada un, on consta que és a la dita biblioteca per acte de «MUNIFICENTIA REGIA». Al rei Jordi I (1714-1727) li havien arribat per compra de la biblioteca del bisbe anglicà Moore, de Norwich i abans d'Ely (*A Catalogue...*, I, 1856, XXI-XXII). De fet, del temps anterior al moment en què la ,munificentia regia' fa arribar els dos volums a Cambridge, no se'n sap res més que allò que els dos volums diuen d'ells mateixos.

El volum MM. VI. 12., al foli 108v, ens diu: «Iste liber est pro domino Jacobo Lupi, decano ecclesie collegiate sancti Severini extra muros Burdegalie»; i amb lletra clarament humanística: «Ex dono decani sancti Seuerini pro me, Johanne, episcopo Andegavensi», bisbe d'Angers identificat per la biblioteca de Cambridge amb el benedictí Jean Olivier, bisbe d'aquella seu entre el 1532 i el 1540, d'acord amb la *Hierarchia Catholica Medii Aevi* d'aquells anys. El llibre, doncs, que el 1532 arribava a mans de dom Olivier i el 1714 a les del rei d'Anglaterra Jordi I, segurament que des de començaments del segle XVI era propietat de Joan Llop, degà de Sant Severí, prop Burdeus. El llibre era copiat potser feia ja mig segle, car jo diria que ho fou entre el 1400 i el 1450: la seva lletra és una excel·lent gòtica bastarda, en la qual no és visible (almenys per a mi) cap detall d'escriptura humanística; per això crec que el límit per a la seva còpia es pot col·locar entorn el 1450.

Fins a aquell moment no s'havia manifestat cap forma d'atribució de l'*Alphabetum catholicorum* a Alcuí, atribució que només compareix en la presentació general dels texts del volum MM. VI. 12, f. 1r, en el pas del segle XVII al XVIII. Val a dir que qui n'és responsable (serà el bibliotecari del bisbe Moore?) no es va fer mereixedor de cap doctorat ,honoris causa', car no va encertar a adonar-se que en el pas del segle VIII al IX en què Alcuí vivia, no existia cap ,rei d'Aragó', i que el rei concret, al qual Arnau de Vilanova dedicà l'*Alphabetum catholicorum*, Jaume II de Catalunya-Aragó, no tindria fills (en plural) fins entorn el 1310; és millor que no sapiguem l'autor d'aquella atzagaiada, car aquesta sola l'enfonsaria al fons de l'infern de la críti-

ca de texts; dissortadament els autors d'A *Catalogue...* també acceptaren la badada amb idèntica manca de crítica. Perquè la paternitat d'Arnau de Vilanova en relació a l'*Alphabetum*, es troba damunt qualsevol sospita des del moment que és copiat en els dos principals manuscrits d'obres de mestre Arnau, els de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, Borgh. 205 i Vat.lat. 3824, aquest elaborat sota direcció directa i immediata del nostre mestre per a ésser presentat a Climent V amb la petició de sotmetre a revisió doctrinal tota la seva producció d'alguna forma teològica.

Quin podia ésser l'interès de qui configurarà l'actual Mm. vi. 12. a integrar-hi l'*Alphabetum catholicorum*? Confesso que no hi sé veure cap altra relació ni amb Arnau de Vilanova ni amb la seva temàtica espiritual específica, i que, vist el conjunt dels texts del llibre, l'interès pastoral bàsic d'un dignatari eclesiàstic explica a bastament l'arc que va de les virtuts tant cristianes com morals, passant per la funció pedagògica d'insistir catequèticament en els punts cardinals de la vida cristiana, en la doctrina sobre com portar el pòndol d'una casa important, per acabar amb un manual per al 'regimen officii pastoralis'. L'*Alphabetum catholicorum* s'explica que hagi estat col·locat en aquest marc genèric sense cercar explicacions de natura específica.

El volum Mm. i. 16 és tota una altra cosa. Només cal fullejar-lo per convèncer-se que hom té davant un bon exemplar de literatura 'profètica', i de més a més, amb unes característiques, que el fan molt més llèpol; i si el primer text sembla totalment immers en les lluites entre les raguèlies de l'emperador Frederic i de Carles d'Anjou, amb repercussions en la Península Ibèrica, a partir del segon (f. 7c, etc.) tenim no sols els dos texts fonamentals de la tesi escatològica arnaldiana (*De tempore adventus antichristi*, *De mysterio cymbalorum ecclesiae*), ans, més encara, els llatins els tenim copiats amb una lletra clarament castellana, lletra que en els folis finals també és llengua.

El qui, doncs, configurarà mentalment el volum Mm. i. 16. sabia allò que volia en integrar-hi els dos tractats arnaldians, com també tenia una idea ben clara d'allò que aquests dos texts representaven. L'encaix, doncs, dels escrits d'Arnau de Vilanova dins el volum que ens ocupa és perfecte, i encara segurament resultaria més clar si coneguessin el contingut de les nombroses notes que acompanyen els texts més específicament 'profètics' i els relacionen amb situacions molt concretes.

No cal dir que el fet de tenir davant els ulls aquest volum obliga a relacionar-lo amb el Casanatense 1022, on també trobem lletra castellana i dos tractats d'Arnau de Vilanova, aquests, però, traduïts al castellà, relacionats amb textos lul·lians i localitzats, sembla, a Zamora.⁴ Afanyem-nos a consta-

4. El volum manuscrit de Roma, Biblioteca Casanatense, ms. 1022, fou primer descrit per mi en *Los manuscritos lulianos de las bibliotecas Casanatense y Angélica (Roma)*, dins «Anthologica Annu», 21 (1974 [1976]), 185-248, en concret 190-200; i el seu contingut fet objecte de major atenció en *Dos tratados 'espirituales' de Arnau de Vilanova en traducción cas-*

tar que el nostre manuscrit no deixa traspuar cap afinitat amb Ramon Llull ni amb cap lul·lisme i que sembla alimentar-se, per contra, d'interessos profètics i de perspectives escatològiques i de llurs repercussions polítiques; i tant com és clar que la mà que ha escrites la major part de les nostres pàgines llatines és castellana, no m'atreviria pas a afirmar que en el pas de la centúria XIV a la XV, la còpia ha estat realitzada en territori de la corona de Castella. Tampoc no m'atreviria a negar-ho, ja que en la quarta línia del text castellà (f. 46b), trobo el verb ,diser': «maestro Antonio oio diser que el falso Merlin», que em sembla col·locable prop la frontera portuguesa (cas de Zamora, sense que aquesta sigui l'última ni l'única possibilitat). Tenim, doncs, un fet nou, que en principi obliga a pensar que pot ésser de molt abast, però que mentre no sigui analitzat i estudiat amb més detall, volarà per damunt nostre com un ocell de gran envergadura, però que no sabrem què representa mentre no s'acabi d'assentar en terra sòlida.

Cambridge, 6-7 abril 2006

tellana medieval, també dins «Anthologica Anua», 22-23 (1975-1976 [1978]), 477-630, i en edició independent dins «Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiàstica. Monografías, 25), Roma 1976 [1978], 154 pp.. El tema de l'aiguabarreig de lul·lisme i arnaldisme partint del grup lul·lista i beguï valencià dels decennis segon al quart del segle XIV, fou objecte d'unes pàgines meves: *El lul·lisme, de Mallorca a Castella a través de València. Edició de l' Art abreujada de confessió*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», IV (1985), 61-172.

Després, aquell manuscrit suscità l'interès d'Isaac VÁZQUEZ JANEIRO, *¿Un lector de Raimundo Lulio y de Arnaldo de Vilanova entre los evangelizadores de la América Colombina? En torno al códice Casanatense 1022*, dins «Antonianum», LIV (1979), 101-134; i encara *Tratados castellanos sobre la Predestinación y sobre la Trinidad y la Encarnación, del maestro fray Diego de Valencia OFM (siglo XV). Identificación de su autoría y edición crítica* (Bibliotheca Theologica Hispana, 2/2), Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1984, 184 pp., sobre el qual cal veure la recensió publicada dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», IV (1985), 476-478.